

Beszámoló a Fonyód 150 éves prэшáz (homokbánya) és a Sándor utca 26. területén folytatott 10–11. századi temetők sírjainak leletmentéséről

MAGYAR KÁLMÁN

e-mail: magyarkalman@digikabel.hu

MAGYAR, K.: *Report on excavations of cemeteries from the 10-11th century centered in Fonyód, near the 150 years-old press-house and at Sándor str. 26.*

Abstract: This article deals with excavations made in Fonyód between 1996–1998 and in 2001, where we located 10 and 11th century old cemeteries. The first excavation was centered by the sandpit near the 150 year-old press house. Due to numerous field works lasted for decades, a large group of burials were almost completely destroyed. We were able to determine its age and characteristics from the skeleton remains and funeral offerings of one grave (S-terminalled lockrings). During our other excavation made on a small dune at Sándor street 26, we found a similar cemetery from the 10–11th century with 54 graves and burial remains. Based on the pottery findings, it was in use by the Romans and later became the funeral site of the early inhabitants of Fonyód. The early Arpadian cemetery was located on the west side of the mound. The graves were situated westward-eastward mostly without funeral offerings, but in nine cases we recovered notable findings like bronze S-terminalled lockrings, shell necklaces and bronze rings on the annular bones. We could not find any coffins or traces of bricks in the recovered area. There were many instances of skeleton remains of adolescent or small children beside the adult skeletons – mostly female – which indicate family burials. Furthermore, we recovered skeletons positioned with both arms across the waist. Towards the west, a five meter wide empty tract occurred to us where a jar and two kinds of animal bones surfaced – one of a dog and the other possibly of a boar. Considering there were no other findings in that area, it might have been a significant place for burial customs or further ceremonial rituals.

Keywords: Fonyód, sandpit, Sándor street 26, excavations, early Arpadian age, cemeteries from the 10–11th century, common burials, family burials, graves, funeral offerings, jewels, ornaments, animal bones, burial customs.

Bevezetés

Az 1985-ben megjelent Fonyód története régészeti összefoglalójában még nem szerepeltek a 150 éves prэшáz melletti homokbányában, illetőleg a Sándor utca 26. számú telken később megtalált 10–11. századi temetők anyagai.¹ (1–29. ábra) Ezek a temetők ugyanis még 1993-ban is ismeretlenek voltak a kutatók számára.² Csupán 1996-ban szerezhettünk először tudomást az ún. 150 éves prэшáz melletti homokbányában a

bányászás során előkerült temető sírjairól.³ (2–8. ábra) Ekkor ezen a területen a Balaton Mgtsz (Ordacsehi) a helyi önkormányzat megbízásából telekkialakítást folytatott. Az ő tereprendezésük során az említett Mgtsz emberei gépeikkel csontokat, csontvázakat találtak. A bejelentést követően előbb telefonon, majd személyesen is leállítottam a munkákat. A gépi munka leállítása után történő többszöri kiszállásom és leletmentésem során viszont rögtön kiderült, hogy ezen a 7014 hrsz-ú ingatlan területen már előzőleg is rendszeresen homokbányásztat folytattak. Már azelőtt is tudták néhányan, hogy a legalább százötven évvel ezelőtt ideépített prэшáz munkálataikor is nagyon sok sírt találtak. Többen hallottak arról is, hogy a NyK-i domboldalban, főképpen a szőlőműveléstől mentes területén már régebben találtak csontvázakat. Vagyis már jóval előbb megtalálták az általunk először csak 1996-ban azonosított 10–11. századi temető sírjait. (3. ábra) Ezért mi itt azonnal, már 1996. június 13-án elkezdtünk egy leletmentő ásatást akkori munkatársammal, dr. Aradi Csillával közösen. Sajnos már az egynapos munkánk során szembesültünk azzal a szomorú ténnyel, hogy a csak most bejelentett gépi dózerolás az eddig még érintetlen temetőrész összes sírját – pár kivételével – teljesen megsemmisítette. Ekkorra az itteni temetkezésekből csupán a bányagödör ÉK-i peremén találtunk meg néhány sírnyomot. Ezeknek a feltárása során alig pár embercsont került elő, többnyire az 1–6. sír szörvány leleteivel együtt.⁴ (6–7. ábra) Az ún. 150 éves prэшáz környékén és az önkormányzat régi szőlője területén – az általam ott 1997-től 1998 végéig folytatott kutatások után – így már csak azt állapíthattam meg, hogy az egykor itt lévő, a 10–11. századi köznépi temető addigra teljesen megsemmisült. Az általunk megtalált hat sír maradványa kivételével a különböző időkben itt végzett földmunkák során teljes egészében elhordták.⁵

2000-ig a másik 10–11. századi temetőről sem volt tudomásunk, ami Fonyód ÉK-i dombján, a Sándor utca 26. környékén helyezkedett el. (2., 9–11. ábra) Völler Zoltán, a Fonyton Kft. (Fonyód, Harmatos utca 56.) építési megbízottja 2000. november 27-én jelentette be először a kaposvári múzeumnak, hogy az általa irányí-

1 MAGYAR Kálmán: *Fonyód története az őskortól a középkorig*. Fonyód története (szerk. KANYAR József), Kaposvár, 1985, 23-104. (Továbbiakban: MAGYAR 1985.)

2 MAGYAR Kálmán: *A honfoglalás és az Árpád-kor régészeti emlékei...* Nemzeti Történelmünk I. Jubileumi kötet, Kaposvár, 1993, 3-181. (Továbbiakban: MAGYAR 1993.)

3 Garay Imre és leánya, lházné Garay Tünde (Fonyód, Lenke utca 17.) tettek bejelentést a kaposvári Múzeumnak.

4 Ld. *Ásatási Jelentés és Napló, 1996-1998*. Rippl-Rónai Múzeum Régészeti Adattára Ltsz.2734. (Továbbiakban: RRM Rég. Adattár Ltsz.2734. Ásatási Jelentés és Napló 1996, 1998.)

5 7014-7014/A.7015/1., valamint a 7013/1.hrsz., városi önkormányzat. 1:10 000-es katonai térkép 603-331.sz. területein már nem kerültek elő további sírmaradványok.

tott telekkialakítási földmunkák során a Fonyód Sándor utca 26. számú volt ÁFÉSZ telken „régészeti leleteknek tűnő anyagok” kerültek elő.⁶ A munkák helyszínén történő leállítását követően, 2001. április második felében került sor a belterületi 7502/2. hrsz.-ú domboldal általam vezetett régészeti kutatására.⁷ Már az első helyszínelésem során megláthattam a 35×30 m-es kiterjedésű és a ledózerolás utáni, 5–6 m magas, agyagos domboldalon – a fél méter vastag, bozótos-humuszos talaj alatti agyagban – a Ny–K-i irányban fekvő csontvázak maradványait.⁸ (9., 10–11. ábra)

Ennek nyomán kerülhetett elő itt a 2001. április 23. és május 31. között végzett régészeti kutatásom során az eredetileg nagy kiterjedésű, 10–11. századi köznépi vagy inkább falusi jellegű temető 54 sírja.⁹ (9–11. ábra)

A 150 éves présház körüli 10–11. századi temető sírjai (1–6.) és leírása (3., 6–8. ábra)¹⁰

A homokbányásztól megkímélt ÉK-i padmalyon a már látható sírnyomok felett nyitott 5×5m-es szelvényben, 88 cm-es mélységben először az 1. számú sír került elő. Ennek csupán a koponyától derékig tartó már bolygatott részei maradtak meg. Hiányoztak viszont itt is a bordák, illetőleg a bal alkar csontjai. A 3. számú sír ugyancsak bolygatottan került elő. Ennél a mellkas és a gerinc, a bal alkar, a lábszár és a láb csontjai teljesen hiányoztak. A 2., 4. és 6. sírokból csupán a koponyamaradványok maradtak meg. Az 1. számú sírral függőleges irányban – szórványkövekkel körülvéve – másodlagos helyzetben találtuk meg az 5. számú sír koponyáját. A koponya alatti két karcsont és az előttük fekvő bordacsontok egy női sírra utaltak. A koponya két oldalán egy-egy kisméretű bronz S végű hajkarika, illetőleg egy nagyobb bronz S végű hajkarika került elő.¹¹ (6–8. ábra)

A 7014. helyrajzi számon fekvő domboldal további temetőrészeit már a 150 éves présház körül folytatott különböző tereprendeések során szintén teljesen

elplanírozták. Ez az elegyengetett rész folytatódott DK-i irányban lefelé a Lenke, illetőleg az Arany János utca irányában is.¹² A présház felett húzódó meredek domboldal Lenke utcával párhuzamos szakaszát az L alakú, 1–7. számú kutatóárokokkal átkutattuk. (3–5. ábra) Megállapíthattuk, hogy a temető ÉNy-i irányban tovább már biztosan nem folytatódott.¹³

A Sándor utca 26. belterület 7502/2. hrsz.-on lévő, 10–11. századi bolygatott temető csontvázmaradványainak a leírása (9–11. ábra)

A terület D-i részén lévő kerítéstől két méterre K-re kerültek elő az 1. sír lábszárcsontjai, illetőleg 1,5 méterre a 2. sír lábszárcsontjai a hozzájuk tartozó lábujjpercekkel. A csontvázak sávbán feküdtek és felettük átlagosan 30 cm vastag, humusszal kevert agyag volt.¹⁴

Az alábbiakban közlöm a helyszínen készített sírleírásokat.

1. sír: felnőtt, Ny–K-i tájolású, koponya és lábujjak nélküli, bal kar keresztben.

2. sír: felnőtt, Ny–K-i tájolású, koponya töredékkel, bal lábujj hiányzik, bordacsontok hiányoznak.

3. sír: gyermek, Ny–K-i irányú, koponya nélkül, hosszúcsontok megvannak

4. sír: felnőtt, Ny–K-i tájolású, koponya nélkül, medencétől lefelé, közelében egy szórvány, római korú zöldmázás kerámia peremdarabja került elő. (25–26. ábra)

5. sír: felnőtt, Ny–K-i tájolású, medencétől felfelé, gerincoszloppal.

6. sír: lábszár.

7. sír: Ny–K-i tájolású, koponyával; bordacsontok, alsó lábszárcsontok hiányoznak.

8. sír: Ny–K-i tájolású, a medencétől lefelé, a lábujjak hiányoznak.

9. sír: Ny–K-i irányú, a koponyától a medencéig, szórványcsontokkal.

10. sír: Ny–K-i, koponyatöredéktől lefelé, hosszúcsontokkal.

11. sír: Ny–K-i, koponyadarabokból, lábszárcsontokból áll, erősen bolygatott.

12. sír: két összetört karcsont.

13. sír: koponyától lefelé a jobb karcsontot, az elcsúszott bal karcsontot jelenti, a teljes alsó végtag megvan, a jobb felső lábszár kivételével.¹⁵

14. sír: Ny–K-i tájolású, teljes, koponyával is rendelkezik, a láb- és az ujjpercei is megvannak.¹⁶

A 14. sír környékén lévő területről, annak koponyájától ÉNy-ra 3 m-rel egy szürkésbarna színű, földbeásott, nyaktól felfelé törött oldallal és talppal rendelkező korszót tártunk fel. (28–29. ábra) A 14. sírtől 4 m-re

6 MAGYAR Kálmán 2000. december 5-én készült újtjelentése és feljegyzése. RRM Rég. Adattára.

7 Ld. *Ásatási Dokumentáció*, RRM Rég. Adattára 1683., külön Ásatási Jelentés és Ásatási Napló, 2001. Itt az ásatást felmérő geodéták Tóth Ferencként és Lukács Attilaként tévesen szerepelnek.

8 Külön szerencse volt az, hogy a telek abban az időben történő közművesítése során először csak a humuszolást végezték el.

9 Munkám számtalan önzetlen segítője közül ki kell emelnem – az akkori Önkormányzat vezetői mellett – a Városszépítő Egyesület embereit, kiváltképp Csutorás László elnököt és Garay Imrét; A Fonyóderi Egyesület, a Julius Meinel, a Fábrián Pékség, illetve a DRV képviselőit; a Magyar Bálint Általános Iskola igazgatóját, Szócs Mihályt és az Ipari Iskola, Postaforgalmi Szakközépiskola és a Gimnázium vezetőit, illetve azok tanulóit; a Balaton Áruház igazgatóját; a jelenlegi polgármestert, Hidvégi Józsefet; Ordacsehi polgármesterét, Kiss Miklóst; a helyi Könyvtár és Művelődési Szervezetek dolgozóit; a területen mellettem földmérőként is sokat segítő Németh Jánost, valamint a Sándor utcai temető sírjait felmérő Geototh Bt. munkatársait. A beszámoló szerkesztésében végzett munkáért és az angol szövegért köszönetet mondok Magyar Máté irodalomtörténésznek, illetve a grafikák, fotók elkészítéséért M. Hrotkó Zsuzsanna régészeti rajzolóknak.

10 1996. november 27-én ideiglenesen védetté nyilvánítottuk a 150 éves présház környéki homokbánya még megmaradt területét. Civil forrásokból még megtudtuk azt, hogy az ordacsehi Mgtsz a hivatalos munkaleállítás után is folytatta az ún. telekkialakításokat.

11 Ltsz. RRM 58.8.1-8.2-8.3.

12 1997-1998-ban került sor a – főleg gépi erővel folytatott – 1-7. számú, 3 méter széles és 5 méter mély kutatóárok kiásására.

13 Ez a 10-11. századi temető csupán a 150 éves présház mögötti domb lankásabb DK-i oldalában található. Feltehetően még a közelében, az ún. fácánosi részen kialakított Árpád-kori templom körüli temető előzménye volt.

14 A ledózerolt rész felettük még 40-50 cm vastag lehetett; kötött, sárga agyag, melyben a sírfoltok nem láthatók.

15 A 11-13. sír az előzőekhez képest 30 cm-rel mélyebben található.

16 180 cm hosszú, 25-30 cm-rel mélyebben van a többtől, domboldalon megmaradt felszíntől, 30cm-rel mélyebben.

É-ra egy kutyacsontváz és a csontváz lábától 50–80 cm-rel egy agyaras állat, talán disznó maradványai kerültek elő.¹⁷

15. sír: a 14. számú sírtól 2 m-re délre, a kerítéstől 1,5–2 m-es távolságban teljes, NyK-i tájolású csontvázat tártunk fel.

M/ellékletes/ 16. sír: Ny–K-i, 165 cm hosszú, koponya része szétesett (24×16 cm), kezei összetéve, a csontváz a lábujjakig teljesen megvolt. A koponyája jobb oldalán az alsó állkapocsnál, valamint a baloldalon a halántéknál egy-egy sima bronzkarika került elő. A jobb kéz gyűrűsujján egy sima bronz karikagyűrűt tártunk fel. (12. ábra)

17. sír: lábfej hiányzik, lábcsont töredékes.

18. sír: Ny–K-i, koponya lapított, kezek keresztben fekszenek.

19. sír: Ny–K-i, bolygatott csontok kerültek elő. A 17. sír balján, tőle 5cm-re és a medencéje közepén feküdt az összetört koponyája, a hosszúcsontok és a csigolyák egymásra rakva.

20. sír: Ny–K-i, koponya és az alsó lábszárak hiányoznak.

21. sír: Ny–K-i tájolású, teljes, a bal kart a medencéjére helyezték, a jobb kar mellette, a 20. sírnál egy ásonnyommal mélyebben.

22. sír: lábszárcsontok..

23. sír: koponya nélkül, Ny–K-i tájolású.

24. sír: teljesen ép, csak a koponya törött, Ny–K-i.

25. sír: koponya nélkül, teljes, Ny–K-i.

M. 26. sír: Ny–K-i, 127 cm hosszú, teljes, a felső lábszárig maradt meg, bordája hiányos, medence hiányos, koponyája mellett baloldalt élével felfelé kés, karcsontja mellett szélesebb, lemezből készült bronz karperec. (13., 22., 27. ábra)

27. sír: alsó és felső lábszárcsontok.

28. sír: koponya nélküli, hiányos.

M. 29. sír (a 25. sír felett): a koponyától a felső lábszárig maradt meg, a balkéz behajlítva, keresztben fekszik, koponya két oldalán egy-egy S végű bronz hajkarika. (14., 21–22. ábra)

M. 30. sír: Ny–K-i, koponya és a lábujjak hiányoznak, a koponya helyén nyaklánc gyöngyei: 6db különböző színű és alakú, gyűrűsujján bronz karikagyűrű, erősen bolygatott, a bolygatás miatt a 31. sírnál talált koponya tartozhatott eredetileg hozzá. (15., 23–24. ábra)

M. 31. sír: teljes vázzal, hiányos, kézujjak és a lábujjak hiányoznak, koponyája helyén S végű hajkarika, a csontváz medencéje alatt 18 db csiga feküdt. (Pár darab összetörve!)¹⁸

M. 31/A sír: a 31. sír csontjaival keveredve, koponyája (?) közelében ezüst, bordázott S végű hajkarika (16., 23–24. ábra)

32. sír: a koponya, a láb- és a kézujjak hiányoznak, a balkar keresztben, enyhén bolygatott állapotban.

33. sír: koponyája törött, hiányzik a jobb kéz csontja.

34. sír: Ny–K-i, a bal karcsontok szétszórtak.

M. 35. sír: 154 cm hosszú, törött, hiányos koponyája mellett, két nagy, bronz S végű hajkarika. (17., 23–24. ábra)

36. sír: Ny–K-i tájolású, teljes csontváz, törött, hiányos a koponyája, mindkét karja behajlítva.

37. sír: Ny–K-i tájolású, vékonycsontú gyermek, medencéje hiányzik, a teljes jobb karcsont, míg a balnál az alsó karcsont hiányzik.

M. 38. sír: Ny–K-i tájolású csontváz, a lábujjak hiányoznak, a gyűrűsujján bronz karikagyűrű került elő. (18., 23–24. ábra)

39. sír: bal alkar, bal felső és részben alsó lábszár, jobb alsó lábszár.

M. 40. sír: Ny–K-i tájolású, jobb alsó kar, kézujjak és a lábujjak is hiányoznak. Félbetörött koponya jobb oldalán egy-egy kicsi, bronzlemezes S végű hajkarika, baloldalt egy nagyobb, vékony bronzkarika volt. A csontváz felszedésekor törött gyöngyök és egy ép, henger alakú gyöngy is előkerült. (19., 25–26. ábra)

41. sír: koponya félbetörött, a bal alkar és a lábujjak hiányoznak, a jobb kar a medencén keresztben.

M. 42. sír: Ny–K-i tájolású, 156 cm hosszú, teljes csontváz, koponya törött, a gyűrűsujján egy bronz karikagyűrű. (20., 25–26. ábra)

43. sír: Ny–K-i tájolású, teljes csontváz. Felette került elő a 33. sír (egymásra temetkezés).

44. sír: összedobált lábszárcsontok.

45. sír: összedobált lábszárcsontok.

46. sír: félbetörött koponya.

47. sír: koponyatető.

48. sír: Ny–K-i tájolású, teljes csontváz, bal karja a medencénél keresztben.

49. sír: Ny–K-i tájolású, teljes csontváz, törött, nagyméretű koponya.

50. sír: koponya összetörött, felső karcsontok és a medencétől lefelé megmaradtak a lábszárcsontok, a lábujjak hiányoznak.

51. sír: koponya nélkül, medence és lábszárcsontok.

52. sír: koponya nélkül, medence és lábszárcsontok.

53. sír: bolygatottan és összedobálva került elő.

54. sír: Ny–K-i tájolású, koponyától az alsó lábszárig, bolygatottan és összedobálva került elő.¹⁹

A temető feltárt sírjainak a rövid jellemzése²⁰

A 2001-es ásatásunk során feltárt temető domboldalában megtalált sírjai egy nagyobb kiterjedésű temető

17 Itt is lépcsőzetesen feküdtek csontvázak, mint a már említett 14. számú sírnál. A 14. számú sír körül talált szürkésfekete korszót, ill. az agyaras fejű- és kutyacsontokat a feltárásuk után dokumentáltuk és felszedtük. Ezek a restaurálásuk után természettudományos vizsgálatra kerültek.

18 A nagyon erős bolygatás miatt a 31/A sír csontjai nem voltak igazán azonosíthatóak és dokumentálhatóak.

19 A sírok felmérését a Geototh (Marcali), Tóth János és Lukács Péter földmérők végezték. A négy ponton mért síroknál a térképen külön-külön a mélységadat és a pontos Ny–K-i irány is jelölve lett. A számozott dobozokban összecsomagolt sírok csontjai a Fonyódi Városszépítő Egyesület irodájában kaptak elhelyezést.

20 Költő László és Csapó János a sírok csontvázanyagából a mintákat már 2001-ben - a helyi Városszépítő Egyesülettől - átvették természettudományos vizsgálat céljából. Ugyanakkor Költő László segítségével a Természettudományi Embertár fiatal kutatói – Papp Ildikó vezetésével – ugyancsak vállalták az emberi csontanyag későbbi vizsgálatát. Jelenlegi tudomásunk szerint (Garay Imre 2015. évi közlése) a csontvázanyag még Fonyódon, a helyi Önkormányzat megőrzésében található.

kilenc sírsorában helyezkedtek el. A kutatás során csak a temető alsó sírsorait találtuk meg. Ezek a dombtetőn egy ásonyomnyira, míg a széleken egy méteres mélységben kerültek elő. A felső agyagos réteget, amelyben további temetkezések lehettek, elhordták, másrészt az erózió a dombtetőről a domb lábához vitte le az ottani, eredetileg magasabb talajt. Rendkívül kemény, sárga agyagban voltak a sírok, de javarészt nem maradtak meg a sírfoltok. Éppen ezért a teraszokra épülő szelvényssorral kutattuk végig a területet. (9. ábra) Legmagasabban az 1. sírsor 1., 2. és 4. számú sírjait találtuk meg. Relatív legalacsonyabban pedig talán a domboldal alján megmaradt 9. sírsor 49. számú sírja fekvett.

A 2. sírsor a 3., 9., a 3. sírsor az 5–8., 10. és 13., a 4. sírsor a 11–12., 14–15., és 52., az 5. sírsor a 16–19., 21., 20., és az 53. sírokból állnak. A 6. sírsor 22–23., 28., 51., 32., 34–35. (30. sír) számú sírjaitól lefelé haladva a 7. sírsor: 27., 33., 42–43., 37., 50. számú és a 8. sírsor: 26., 25., 54. (29. sír), 48., 44., 38–41., 31., 36. számú temetkezései a legszámosabbak.

Egymásra történő temetkezések a D-i részen a 25. és a 29. sír, illetve a Ny-i részen a 33. és a 43. sírok esetében voltak. A 25. sírra a 29. sírt és a 33. sírra a 43. sírt temették rá.

Sajnos a sírsorok legtöbb sírját már az 1970-es évektől folytatott földmunkák során nemcsak megbolygatták, hanem azokat javarészt el is hordták.²¹ Ilyen illegális földmunkák folytak a Sándor utca 26. számú telekkel szembeni, a Mező utcára eső dombtetőn és a lakás domboldalában is. Az önkormányzat által Kardos Attilának és apjának, Kardos Jánosnak eladott Mező utcai telekrészen, 2007. április-májusában, a házalapok kiasása során folytathattam csak régészeti ellenőrzést. Ennek során megállapíthattam, hogy a különböző telekre rendezési, házépítési földmunkák már itt is megsemmisítették a Sándor utcából a Mező utcai domboldali részébe átnyúló, igen nagy kiterjedésű temető sírjait.²²

A megtalált mellékletes sírok leírása és értékelése

A sírszámozás sorrendjét követve először a 16. sír leírását közöljük. (12., 21–22. ábra) Ebben a jobb kéz gyűrűsujja csontján egy lapított tetejű bronz gyűrű, kétoldalt a koponyánál egy kisebb és egy nagyobb, vágott végű bronz karika volt.²³

A 26. sírban (13., 21–22. ábra) egy széles, lemezes, bronz karperecet tártunk fel. A koponyánál baloldalt hegyes, keskeny pengéjű kés volt, hegygel felfelé, talán a rontó szellemek ellen.²⁴

A 29. (a 25. számúra rátemetett) sír koponyája két oldalán egy-egy kisebb bronz S végű hajkarikát találtunk.²⁵ (14., 21–22. ábra)

A 30. sír (15., 23–24. ábra) A kézcsonton bronz karikagyűrű, a nyaktájon hat különböző színű és formájú gyöngy mutatkozott: üveg, paszta, hatszög alakú, karika, fehér és fekete, színjátészós.²⁶

A 31. és a 31/A. számú (16., 23–24. ábra), egymásba temetett, erősen bolygatott sírok csontvázainál az egyik (31/A) koponyától 30 cm-re DNy-ra, szőrványban egy nagy alakú, másfél S-ben végződő, bordázott végű ezüst hajkarika volt. A másik (31.) koponyája helyén S végű bronz hajkarika került elő. A csontok (31.) felszedésekor a bal lábcsontok mellett 18 db hosszúka, hegyes végű csigaházat találtunk.²⁷

A 35. sír (17., 23–24. ábra) egy-egy nagy méretű S végű hajkarikával rendelkezett a koponya két oldalán.²⁸

A 38. sír (18., 23–24. ábra) jobb kéz gyűrűsujj csontjánál bronz karikagyűrű volt.²⁹

A 40. sírnál (19., 25–26. ábra), a koponya két oldalán egy-egy kisebb méretű bronz S végű hajkarika, a nyaktájon a csontok felszedésekor törött gyöngyök, (egy hasáb és egy karika alakú ép), illetve egy bronz karika voltak.³⁰

A 42. sírnál (20., 25–26. ábra), a gyűrűsujj csontján bronz karikagyűrűt találtunk.³¹

Végző soron kilenc sír csontváza mellett találtunk mellékleteket. A 14. számú sír koponyájától Ny-ra és É-ra is 3 méterre egy földbeásott sűrű római korú korszó került elő.³² (28–29. ábra) Ásatási területünk D-i szélén, a kerítés melletti kisajátítási mérőkönel egy nagyobb, piros színű vastag és egy kisebb, vékony, hullámvonalas római kerámia is volt.³³

A megmaradt temető rész korát és a temető jellegét elsősorban ezek a mellékletes sírok datálják. (10–20. ábra) A 29., a 35. és a 40. sírban 2–2 S végű hajkarika, a 31., 31/A sírban 1–1 bronz és ezüst, bordázott S végű hajkarika került elő. A 16. sírban 2 db bronz fülkarika is volt. Ezek ugyanis a 10–11. századi köznépi vagy falusi temetők jellegzetes leletei.³⁴ Ugyancsak ezek alapján tarthatjuk ugyancsak erre a korra jellemzőnek a bronz karikagyűrűket, amelyek a 16., a 30., 38. és a 40. sírban fekvő halottak gyűrűsujja csontján maradtak meg. A 26. sírban előkerült értékesebbnek tűnő,

25 Ltsz. RRM 58.18.3.1., 58.18.3.2.

26 Ltsz. RRM 58.16.4.1., 58.16.4.2.

27 Ltsz. RRM 58.16.5.1., 58.16.6.1.

28 Ltsz. RRM 58.58.16.7.1.

29 Ltsz. RRM 58.16.8.1.

30 Ltsz. RRM 58.16.9.1., 58.16.9.4. A gyöngyök is a 58.16.91. Ltsz-mal jelöltek.

31 Ltsz. RRM 58.16.10.1.

32 A 4. századi korszó töredékes volt és a vállától felfelé eldőzörlött.

33 A 4. bolygatott sír közelében egy római mázas peremtöredék is előkerült. Ltsz. RRM 58.16.12.1.

34 SZŐKE BÉLA MIKLÓS - VÁNDOR LÁSZLÓ: *Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője* Fontes Archeologicae Hungariae, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 54–59. (Továbbiakban: SZŐKE-VÁNDOR 1987.) Legújabbban Kovács László: *A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői. Kitekintéssel az előzményekre.* Vázlat. In: *A Honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei: Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára* Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. (szerk. RÉVÉSZ LÁSZLÓ-WOLF MÁRIA) Szeged, 2013. 511–605. Továbbiakban: *Honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei* 2013.)

21 Ezek a sírok – a hivatalos bejelentés nélkül az 1970-es éveken ideépült – ÁFÉSZ kocsmá, majd később a dombtetőre telepített üdülőbódék kialakítása során egyszerűen megsemmisültek.

22 Ld. *Ásatási Dokumentáció*, Rippl-Rónai Múzeum Régészeti Adattára, 2007. Ltsz. 2557. Hasonló telekre rendezési és házépítési munkák miatt végzett ilyen jellegű temetőfeltárást Költő László a Kaposvár-Kertészeti, Ezüsthárs lakótelep területén. (HONTI SZILVIA - HAJDÚ ÁDÁM DÁVID - KÖLTŐ LÁSZLÓ - MOLNÁR ISTVÁN - NÉMETH PÉTER GERGELY - SIPOS KÁRMEN: *Régészeti feltárások Somogy megyében 2007–2011 között*. Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 1. (szerk. JUHÁSZ MAGDOLNA) Kaposvár, 2013, 121–122.)

23 Ltsz. RRM 58.16.1.1., 58.16.1.2–16.1.3.

24 Ltsz. RRM 58.16.2.1., 58.16.2.2.

díszítetlen ezüst karperec is szintén ezeknek az ún. köznépi temetőeknek a korra jellemző lelete. Csakúgy, mint a 40. sírban – az ott előkerült két S végű hajkarián kívül – fellelhető különböző egyszerű gyöngyök. A 30. sírban (ahol a bronz karperec volt!) ugyancsak a nyakláncra utaló, hat darab színpompás gyöngyöt találtunk. Érdekes lelet volt még a 31. és a 31/A. sírokban – az S végű hajkariákon kívül – előkerült 18 db csigaház is. Különleges lelet lehetett viszont a 26. sír bronz karpereces koponyája mellett, hegyével felfelé elhelyezett kés megmaradt vaspengéje. Talán ez is egyfajta pogány kori rontáselleni népszokásra utalhatott, csakúgy, mint a 14. sír közelében feltárt vaddisznó- és kutyacsontok is.³⁵

Az itteni több felnőt korú, általában női csontváz mellett kisebb, illetve serdülő korú gyermek csontvázmaradványai is voltak. Ezek családi temetkezések lehettek. Több sírnál mind a két kart, vagy helyenként csak az egyiket a deréknál keresztben helyezték el.³⁶

Végző soron úgy tűnik, hogy az egyszerűbb mellékletekkel rendelkező, bolygatott és részben kirabolt itteni sírokba egy szegényebb falusi, a régebbi szakirodalom szerint köznéppnek nevezett 10–11. századi fonyódi népesség temetkezhetett a Sándor utca 26. számú telken, feltehetően már a 10. század első felétől.³⁷

Összegzés

A 150 éves présház környékén lévő homokbányában, 1996–1998 között folytatott leletmentésünk során megállapíthattuk, hogy az 1800-as évek közepétől a napjainkig ott folyó bolygatások, illetőleg homokhordás következtében egy nagyobb létszámú 10–11. századi temető került megsemmisítésre. Az ottani elpusztult temető korát és részben jellegét hat sír csontvázmaradványai, illetőleg a temetkezés (5. sír) bronz S végű hajkariás mellékletei és a részlegesen megmaradt – koporsót helyettesítő – kőpakolások alapján határozhattuk meg.³⁸

Hasonló jellegű 10–11. századi temető 54 sírját, illetőleg sírmaradványait sikerült feltárnunk 2001-ben, a 150 éves présház temetőjétől É-ra, kb. két km-re lévő Sándor utca 26. számú telek homokdombján. Ez a domb – az előkerült kerámialeletek alapján – már a római korban is lakott volt.³⁹

Ezen rómaiak által is használt, enyhe lejtésű domb tetején és a Ny-i oldalán létesített 10–11. századi sírokba temetkezett Fonyód falu korai népessége. Ennek a temetőnek megtaláltuk a – nagyobb részben

melléklet nélkül megmaradt – NyK-i tájolású, sírcsoprtjából kilenc egyszerű melléklettel rendelkező sírját. Ezek többsége bronz S végű vagy sima hajkariával (16., 29., 31., 35., 40. sír), a nőknél gyöngyből vagy kagylóból álló nyakláncsal (30., 40. sír), egynél bronz karpereccel (26. sír), illetőleg a gyűrűsujj csontján bronz gyűrűvel (16., 38., 42.) rendelkező temetkezések voltak.

A viszonylag ép és nem bolygatott sírok a domb D-i szélén és a Ny-i, az építkezések által alig sértett peremrészénél maradtak meg.⁴⁰ A sírok rendkívül kemény, sárga agyagban voltak és a sírfoltok javarészt nem maradtak meg. A sírsorok párhuzamosan húzódtak, bennük a Ny-K-i tájolású sírokkal. Sem koporsót, sem körben kőpakolást vagy téglanyomokat nem találtunk. Több felnőt korú, de általában női csontváz mellett kisebb vagy serdülő korú gyermek csontvázmaradványai is voltak. Ezek családi temetkezések lehettek. Több sírnál mind a két kart, vagy helyenként csak az egyiket, a deréknál keresztben helyezték el. Pusztaszentlászló korai sírjainál is megfigyelték ezt a szokást. Fiad-Képuszta hasonló korú, ún. köznépi temetőjénél is voltak ilyen temetkezések.⁴¹

Egymásra történő temetkezések is voltak, így a D-i részen a 25. sírra a 29. sírt, míg a Ny-i részen a 33. sírra a 43. sírt temették rá.

A 14. számú sír koponyájától három méterre Ny-ra és derékszögben hasonló távolságban É-ra egy földbeásott, törött korszó került elő.⁴² A korszó közelében, tőle ÉK-re három méterre egy kutyacsontváz, míg a 14. sír lábcsontjától ugyancsak három méterre egy agyaras (vad?) disznócsontváz maradványa volt.

Megfigyelhettük, hogy az 51. sír és a kutyacsontváz vonalában, Ny-K-i irányban és a domb hosszúságában egy öt méter szélességű üres sáv húzódott. Ezen a területen – az említett korszó, a kutya és a vaddisznó csontján kívül – semmilyen lelet nem került a felszínre. Ez a kihagyott terület akár a temető használatához tartozó, ott folyó temetési vagy vallási szertartások színtere is lehetett.⁴³

35 A 14. sír környéki sírok üres területéről kerültek elő a kutyacsontváz maradványai, valamint egy szürkésfekete, szájával lefelé beásott korszó maradványai is.

36 Az 1., 16., 18., 21., 32., 36., 41., 48. számú sírok.

37 *Honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei* 2013, 25–373.

38 Ilyen kőpakolással keretezett kora Árpád-kori sírokat a Bodrog-Alsóbűn, az általunk 1979-ben feltárt templom körüli temetőben figyelhettünk meg. – MAGYAR Kálmán: Szent István államszervezésének régészeti emlékei Kaposvár-Segesd, 2001, 36–38. (Továbbiakban: MAGYAR 2001)

39 A terület a 4. századi szürkésbarna korszó, és a sárgás mázas peremdarab, illetve a terra sigillata-szerű töredékek szerint római kori használatban is volt. Bodrog-Alsóbűn kora Árpád-kori birtokközpontja is egy ilyen jelentős római kori előzménnyel rendelkezett. MAGYAR 2001.25–69.

40 Kutatásunk során az alsó sírsorokat találtuk meg a dombtetőn egy ásonyomnyira, míg a széleken egy méteres mélységben. A dombtetőről a felső agyagos réteget az erózió is a a domb lábához hordta le.

41 SZŐKE-VÁNDOR 1987, 49.; MAGYAR 1993, 16.; HEGYI Borbála-VARGA Máté: *Somogy megye 10-11. századi temetőinek és sírleleteinek kutatása a kezdetektől napjainkig*. Magyar Régészet Online Magazin 2015.Tél, 2.old. 11.jegyz. Hivatkozás: www.magyarregeszett.hu.

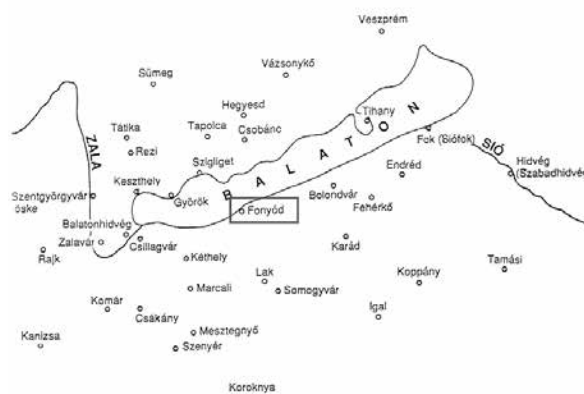
42 Az eredetileg szájával fölfelé beásott korszót vállától fölfelé elvitte a földmunkálatok során a munkagép.

43 N. Nepper Ibolya a püspökladány-eperjesvölgyi temető 10. századi temetőrészének csaknem a mértani közepén talált egy sír nélküli szabad térséget, ahol a „facölöp” (faoszlop, bálványfa) csontját találta meg. – N. NEPPER Ibolya: *Hajdú-Bihar megye 10-11. századi sírleletei 1. rész* (Magyarország honfoglalás- és kora-Árpád-kori sírleletei 3. sorozatszerk. Kovács László-RÉVÉSZ László), Budapest-Debrecen, 2002. 220.

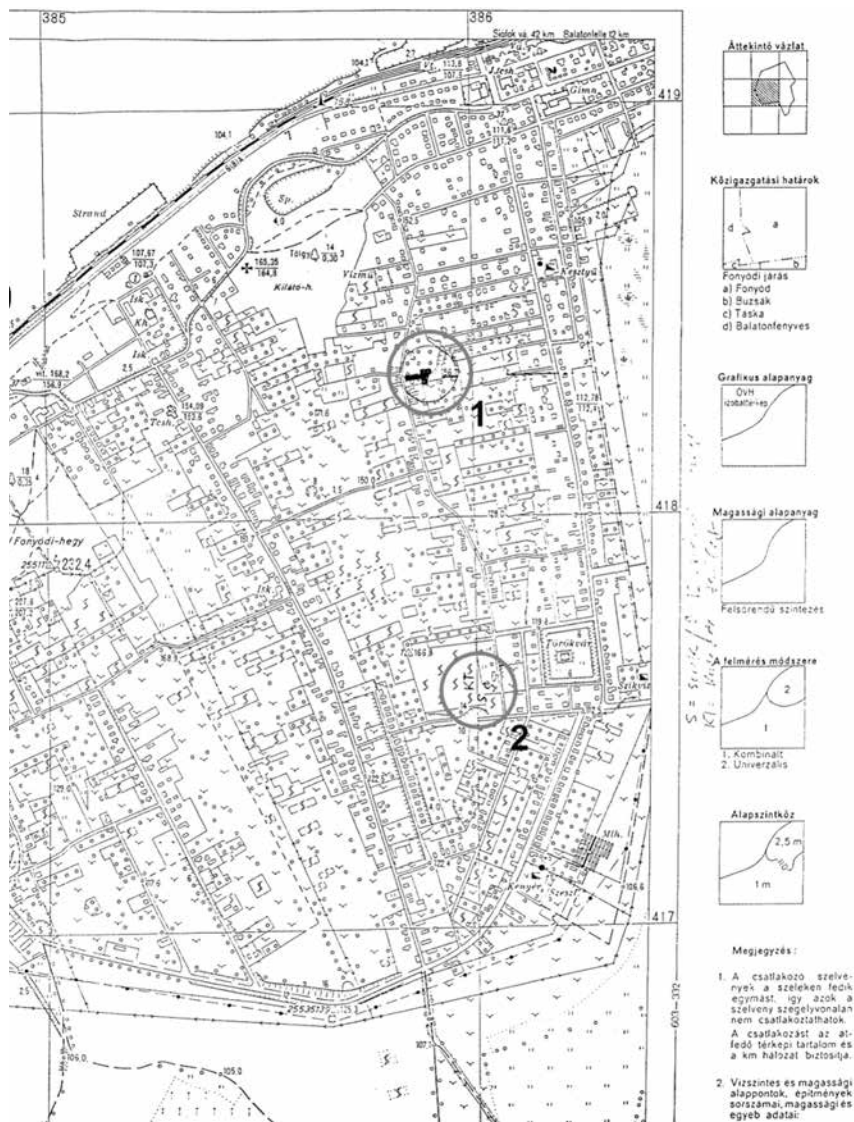
Fonyód Sándor utcai temetője esetében mindenképpen egy nagyobb létszámú és hosszabb ideig használt temetőről van szó, amely valószínűleg a teljes dombot betöltötte.⁴⁴ Korai megszüntetése esetleg a Szent István-i állam- és egyházszerzés idején, a töle pár száz méterre D-i irányban, a mai fácánosi részre települő pannonhalmi bencés egyház- és birtokigazgatási központjához köthető.⁴⁵

44 7502/3, 7503., 7504/2, 7505/1., 7505/2., 7478., 7622/15. hrsz. területen feküdt.

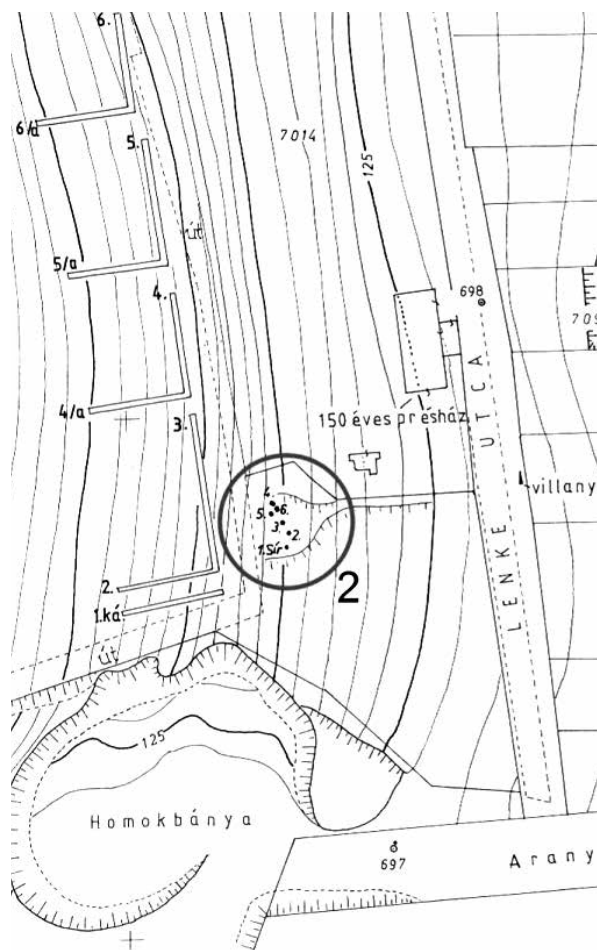
45 Már 1093-ból említi oklevél Fonyód bencés prédiáját. A már korábban is itt, a fácánosi részen működő bencés templom körüli temetőjét tárta fel Fitz Jenő. (MAGYAR 1985, 69-71.; MAGYAR Kálmán: *A bencés rend középkori egyházainak somogyi forrásai a történeti és régészeti kutatások alapján...* Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon I. (szerk. ILLÉS PÁL Attila és JUHÁSZ-LACZIK Albin OSB) Rendtörténeti konferenciák 7/1. Budapest, 2012, 100-102.

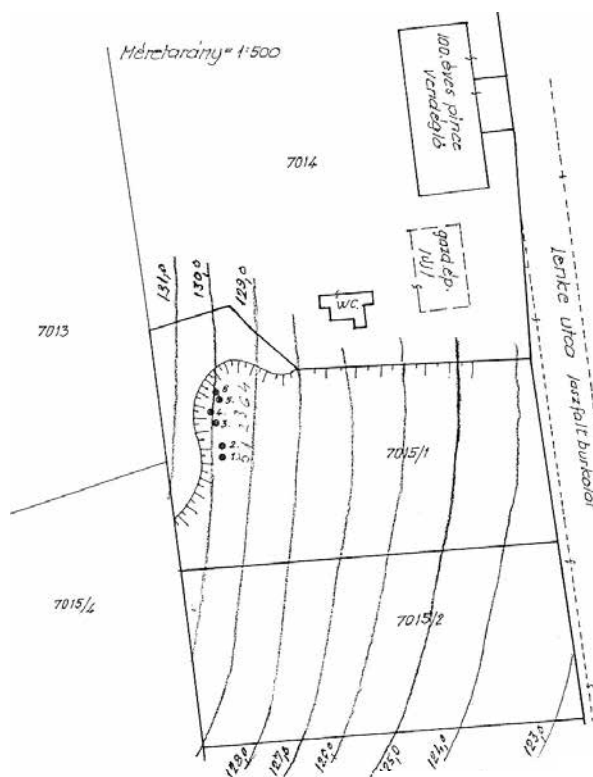
1. ábra. Fonyód a Balaton és környéke térképén (M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

2. ábra. Fonyód 10–11. századi temetői a tízezres léptékű térképen (1.: Sándor u. 26. és a Mező u. sarka, 2.: 150 éves présház és homokbánya)

3. ábra. A 150 éves présház melletti homokbányában 1996-ban feltárt, 10–11. századi temető 1–6. sírja (M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

- Feltárt régészeti leletek leírása
1. deréktől ép csontváz, rész hajkarkövvel.
 2. deréktig ép csontváz.
 3. fél koponya
 4. térdtől ép csontváz
 5. koponya ép állapotban
 6. deréktől ép koponya

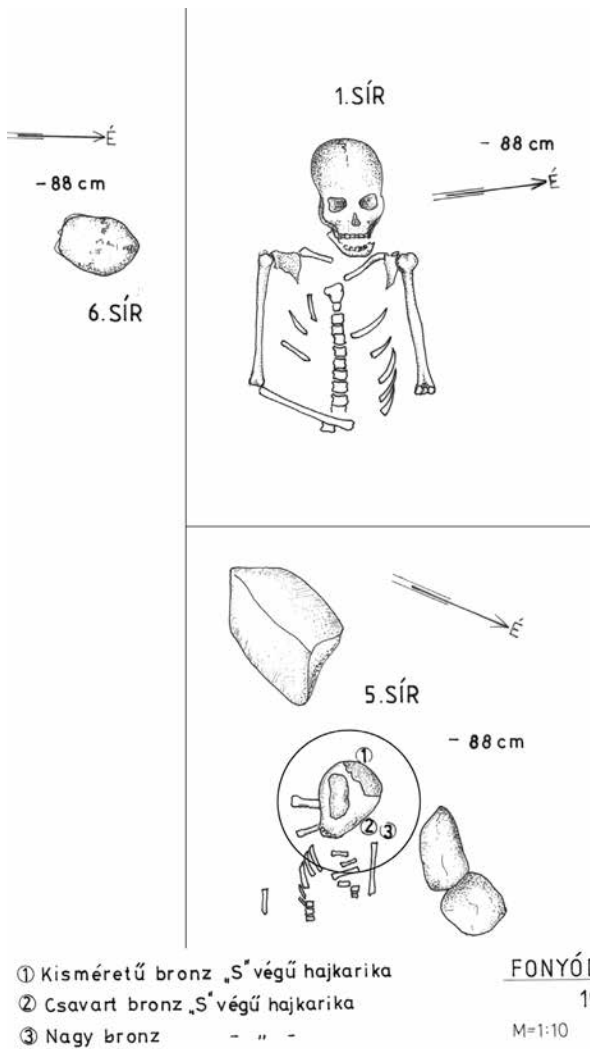
4. ábra. A 150 éves présház melletti temető régészeti szintvonalas térképe (Németh János felmérése)

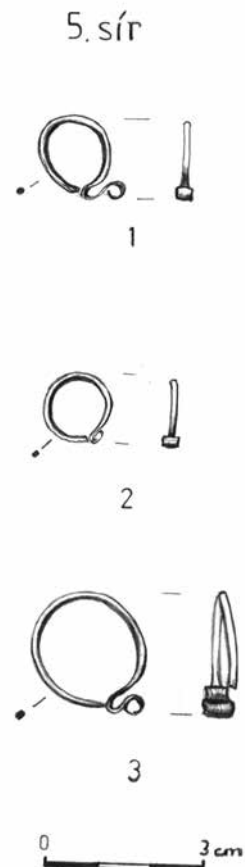
5. ábra. A présház melletti homokbánya megmaradt partfalának kutatása 1997-ben

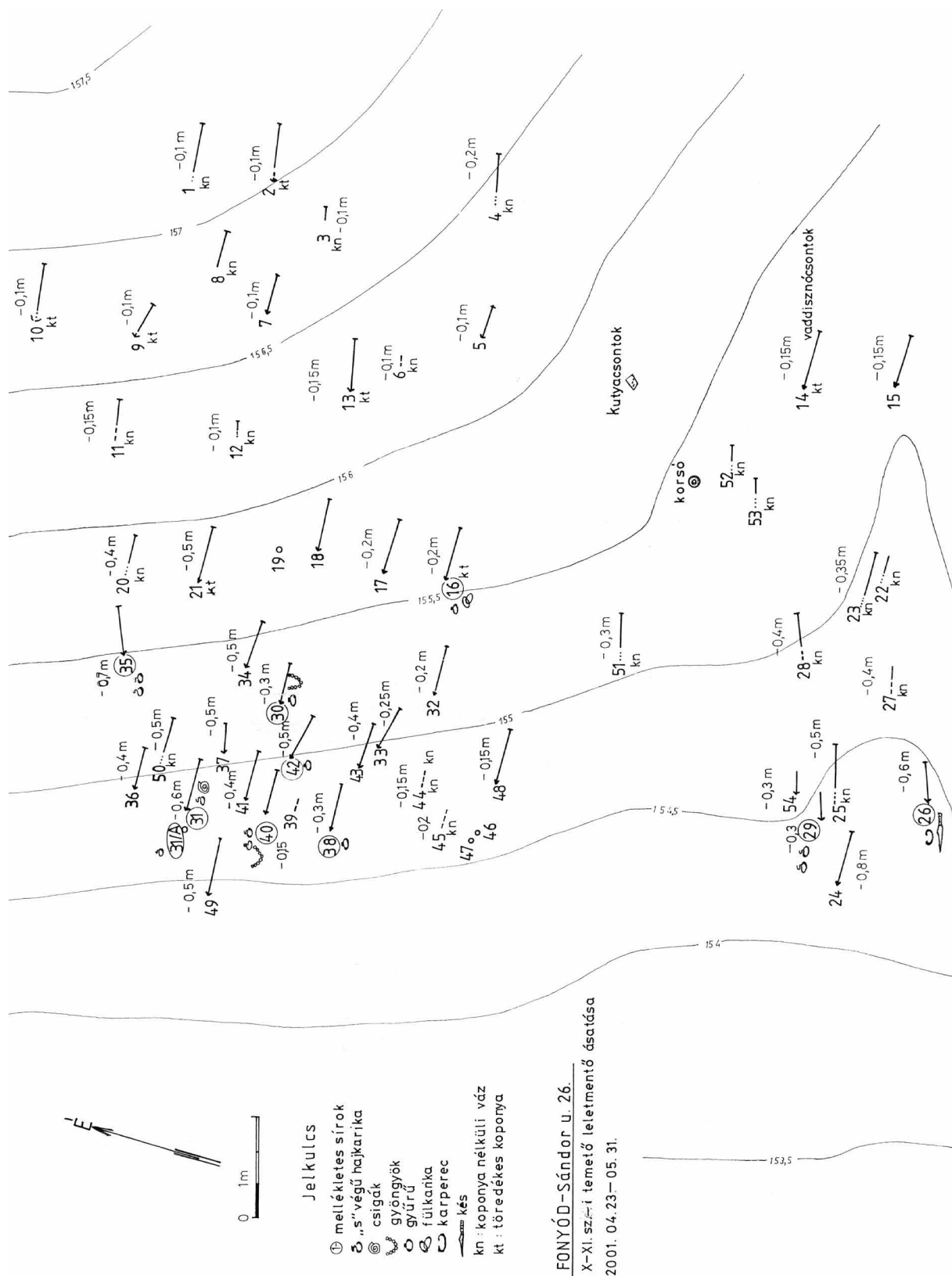
6. ábra. 1996-os feltáráskor megtalált 1-6.sír csontvázmaradványai (Fotó: Dr. Magyar Kálmán)

7. ábra. A mellékletes sírok rajza az 1996-os feltárásból (M. Hrotkó Zsuzsanna)

8. ábra. 5. sírnál talált S végű hajkarikák (M. Hrotkó Zsuzsanna)

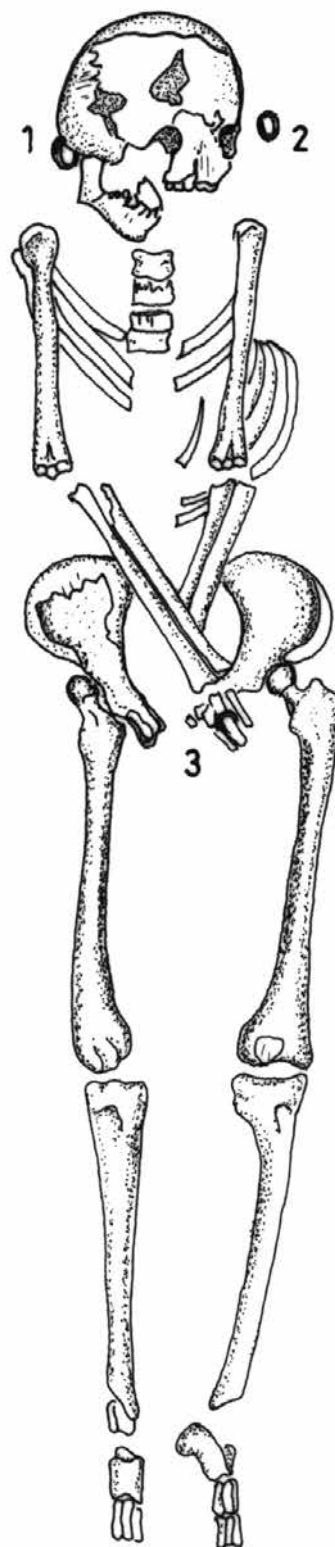
9. ábra. A Sándor utca 26. számú telken 2001-ben feltárt 10-11.századi temető 1-54. sírja a rétegszintvonalas térképen (Geoth, Marcali)

10. ábra. Sándor utcai 10-11. századi temető sírjai É-i irányból (Fotó: Dr. Magyar Kálmán)

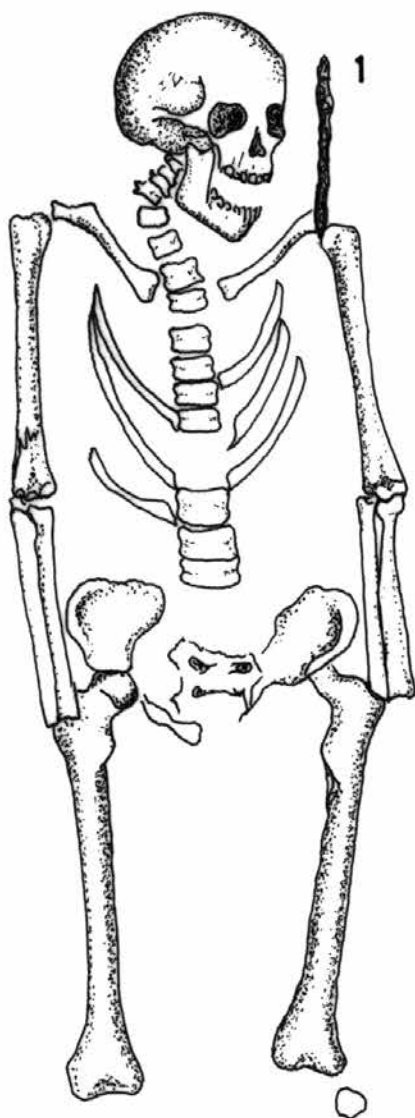

11. ábra. Részletfotó a sírokról (Fotó: Dr. Magyar Kálmán)

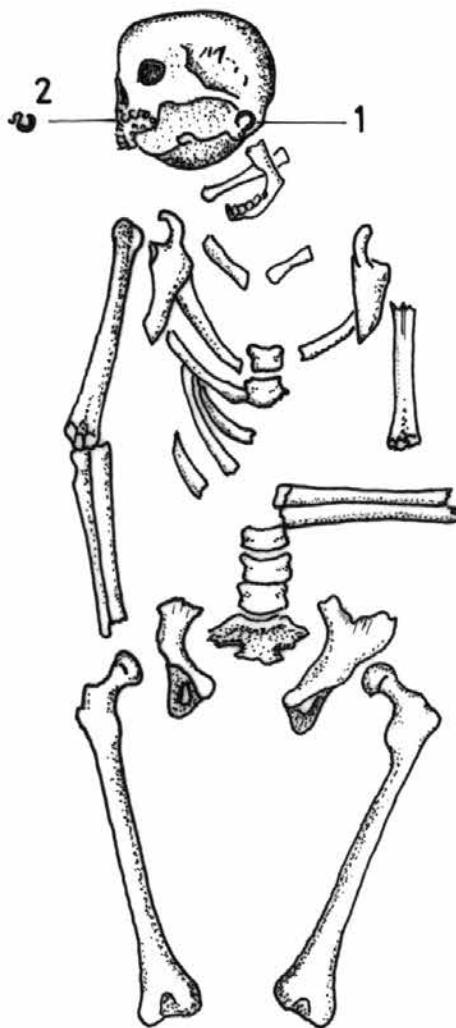
- 1-FÜLKARIKA d= 30mm
- 2-FÜLKARIKA d= 26mm
- 3- BRONZ GYŰRŰ d=23mm

12. ábra. 16. számú mellékletes sír fotója és rajza
(M. Hrotkó Zsuzsanna)

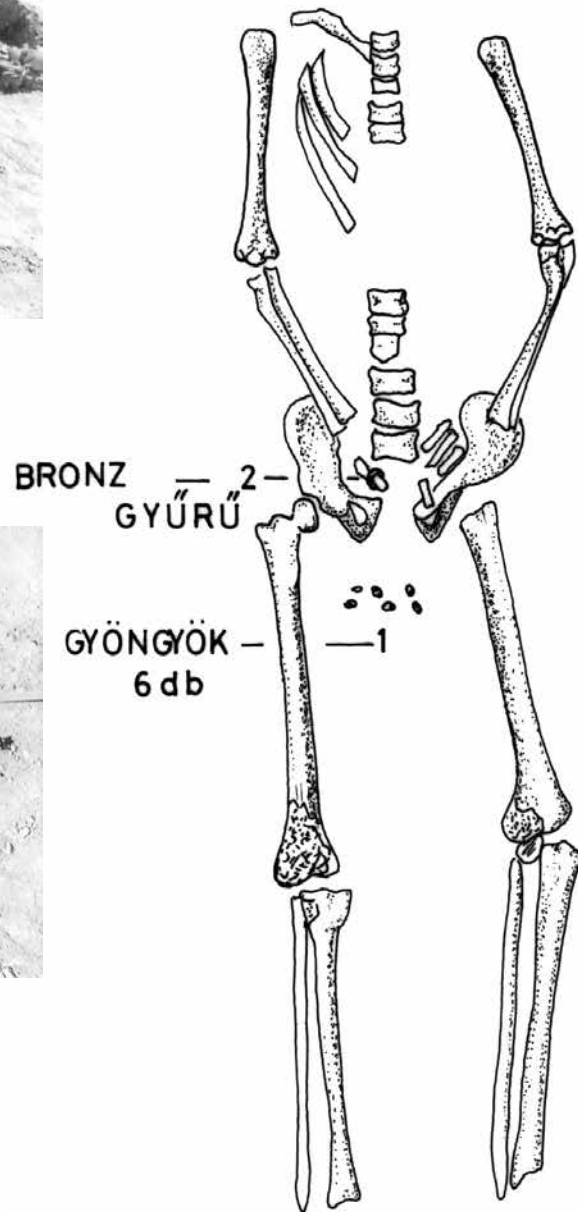
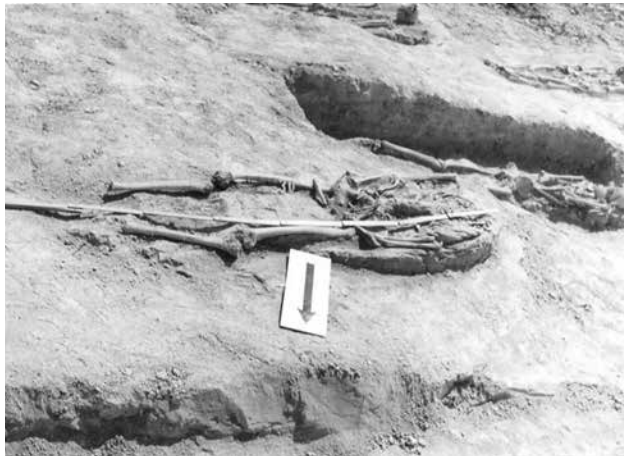
1 VASKÉS 18cm×1,3cm
2 BRONZ KARPERC
A SÍR FELETTI FÖLDBŐL

13. ábra. 26. számú mellékletes sír rajza
(M. Hrotkó Zsuzsanna)

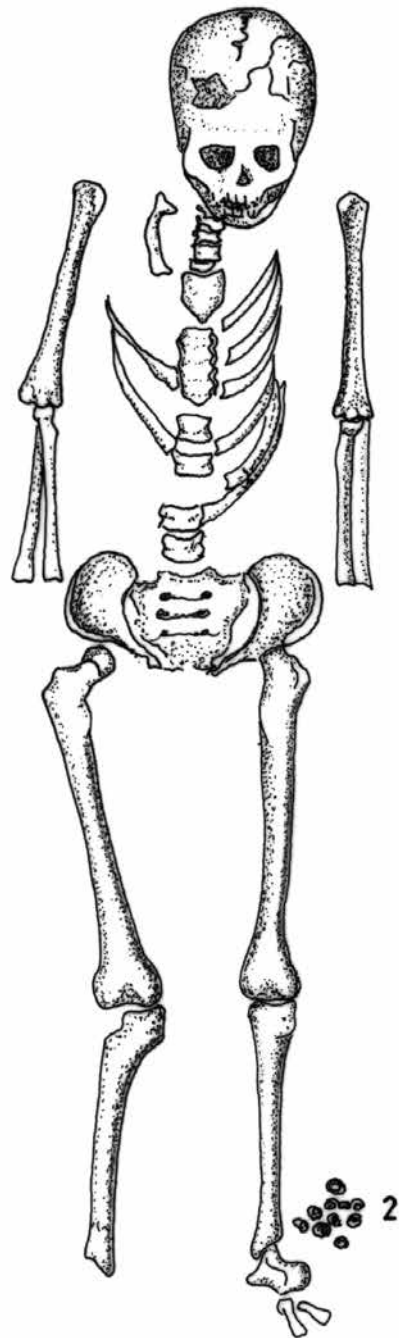

1-2 : BRONZ „S” VÉGŰ
HAJKARIKÁK

14. ábra. 29. számú mellékletes sír rajza
(M. Hrotkó Zsuzsanna)

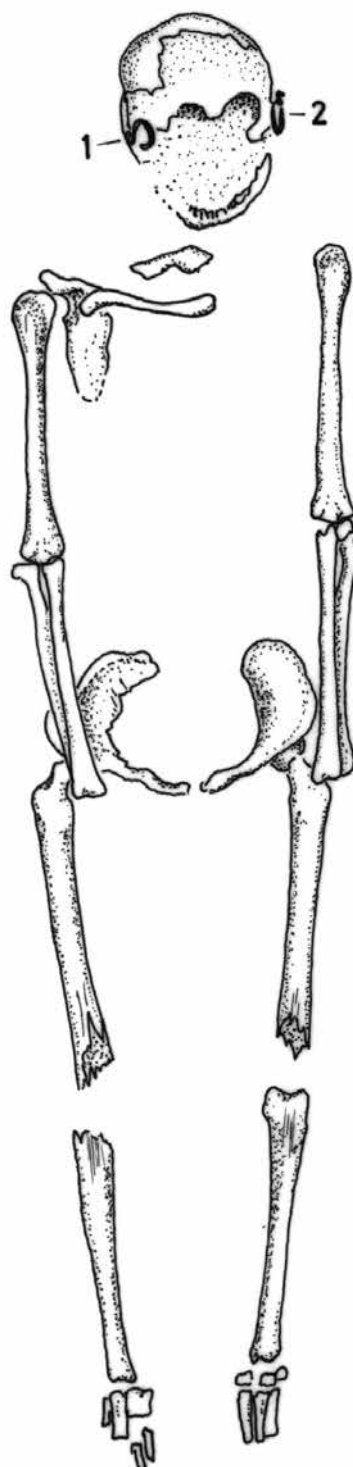

15. ábra. 30. számú mellékletes sír fotója és rajza
(M. Hrotkó Zsuzsanna)

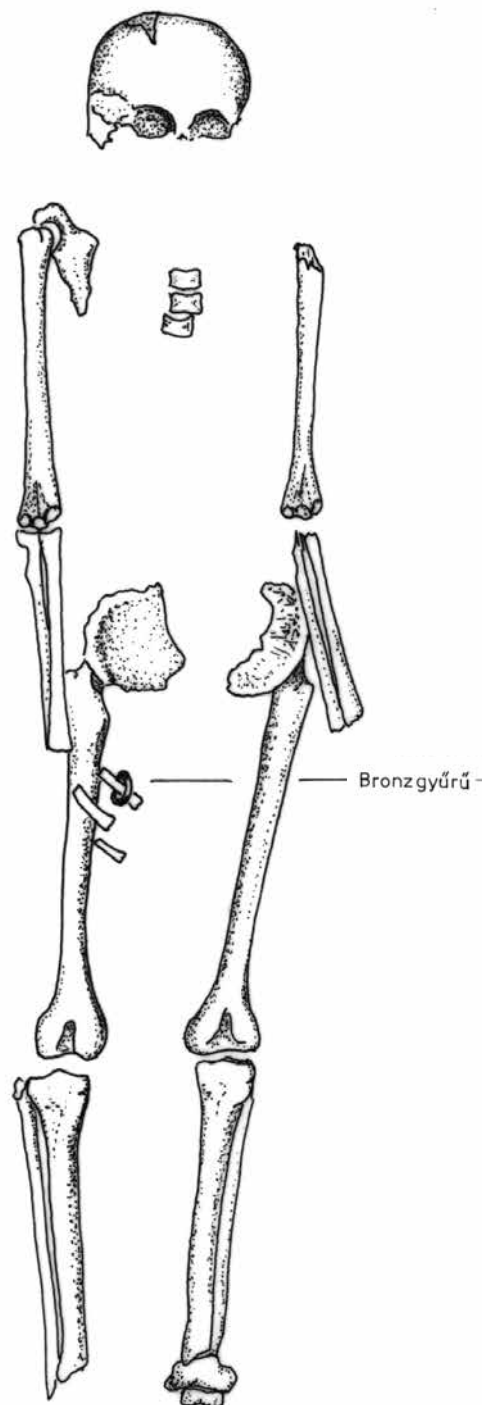
- 1- „S”VÉGŰ HAJKARIKA
(bolygatott földből)
2- CSIGAHÁZAK 18db

16. ábra. 31. számú mellékletes sír fotója és rajza
(M. Hrotkó Zsuzsanna)

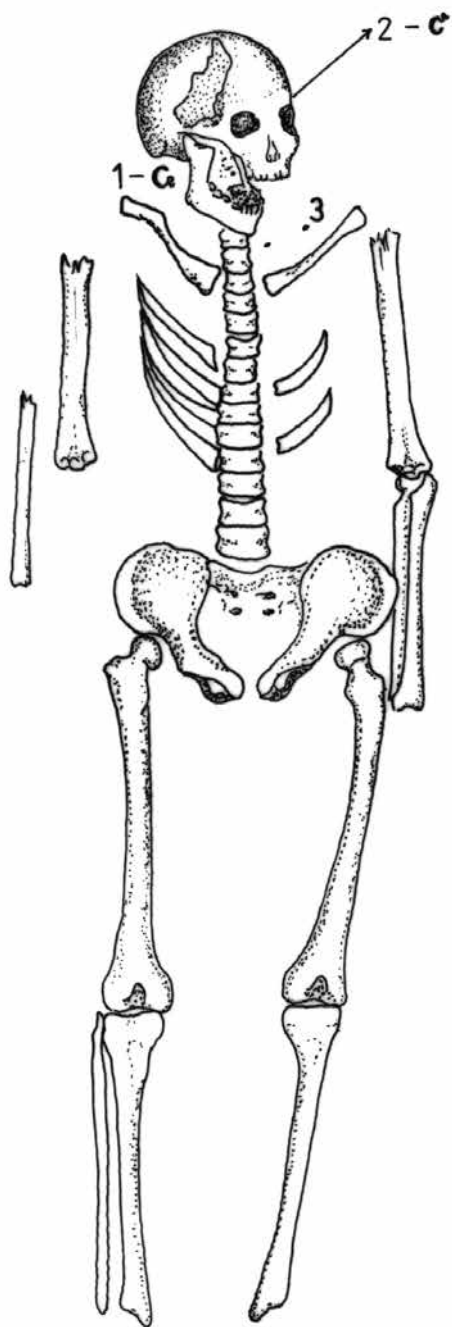

1-2: „S” VÉGŰ
HAJKARIKÁK

17. ábra. 35. számú mellékletes sír fotója és rajza
(M. Hrotkó Zsuzsanna)

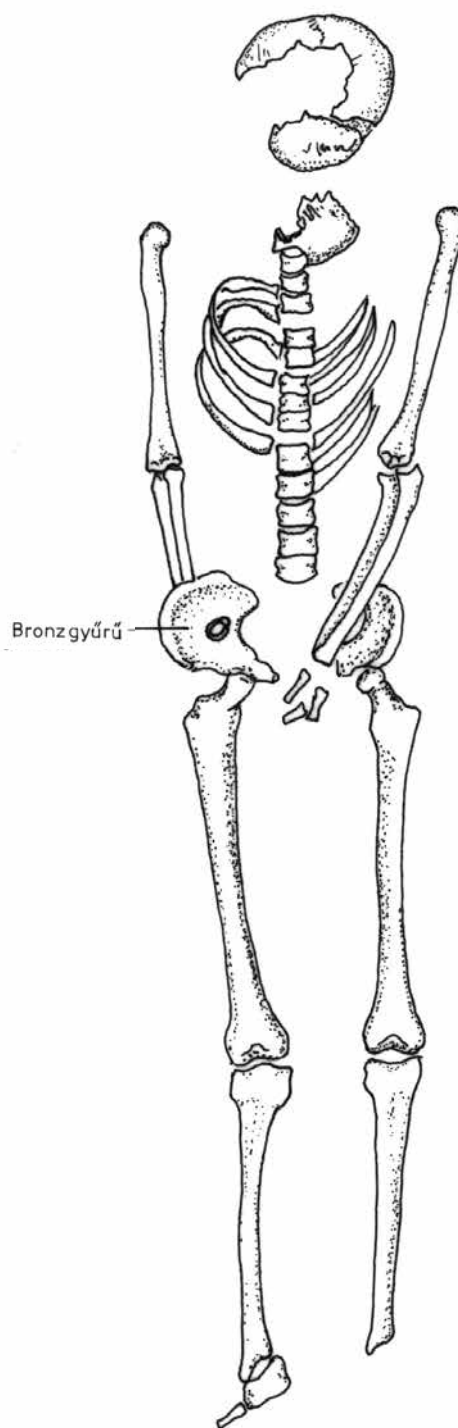

18. ábra. 38. számú mellékletes sír fotója és rajza
(M. Hrotkó Zsuzsanna)

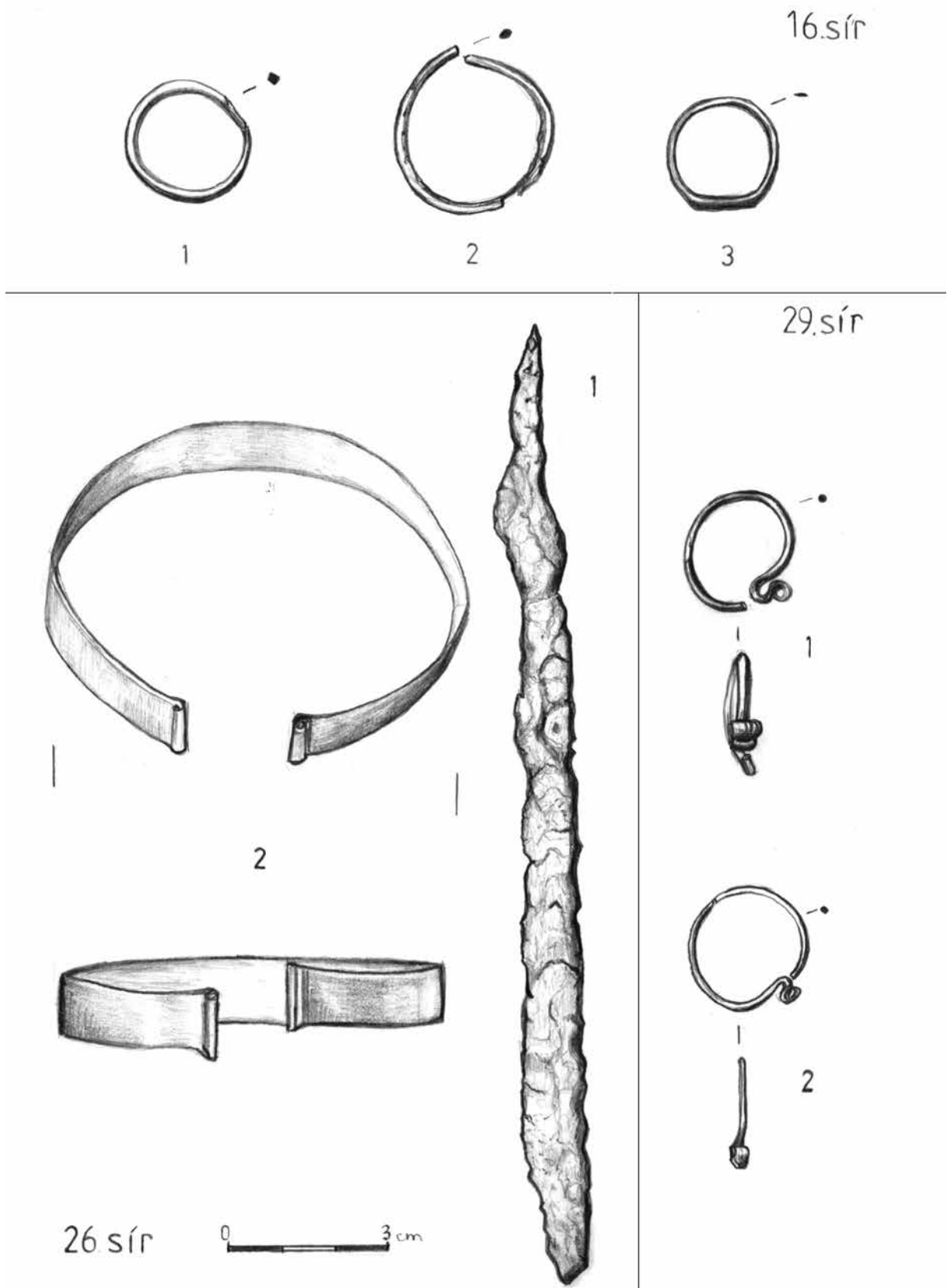

1-2: „S” VÉGŰ
HAJKARIKÁK
3: GYÖNGYÖK
(bontás közben)

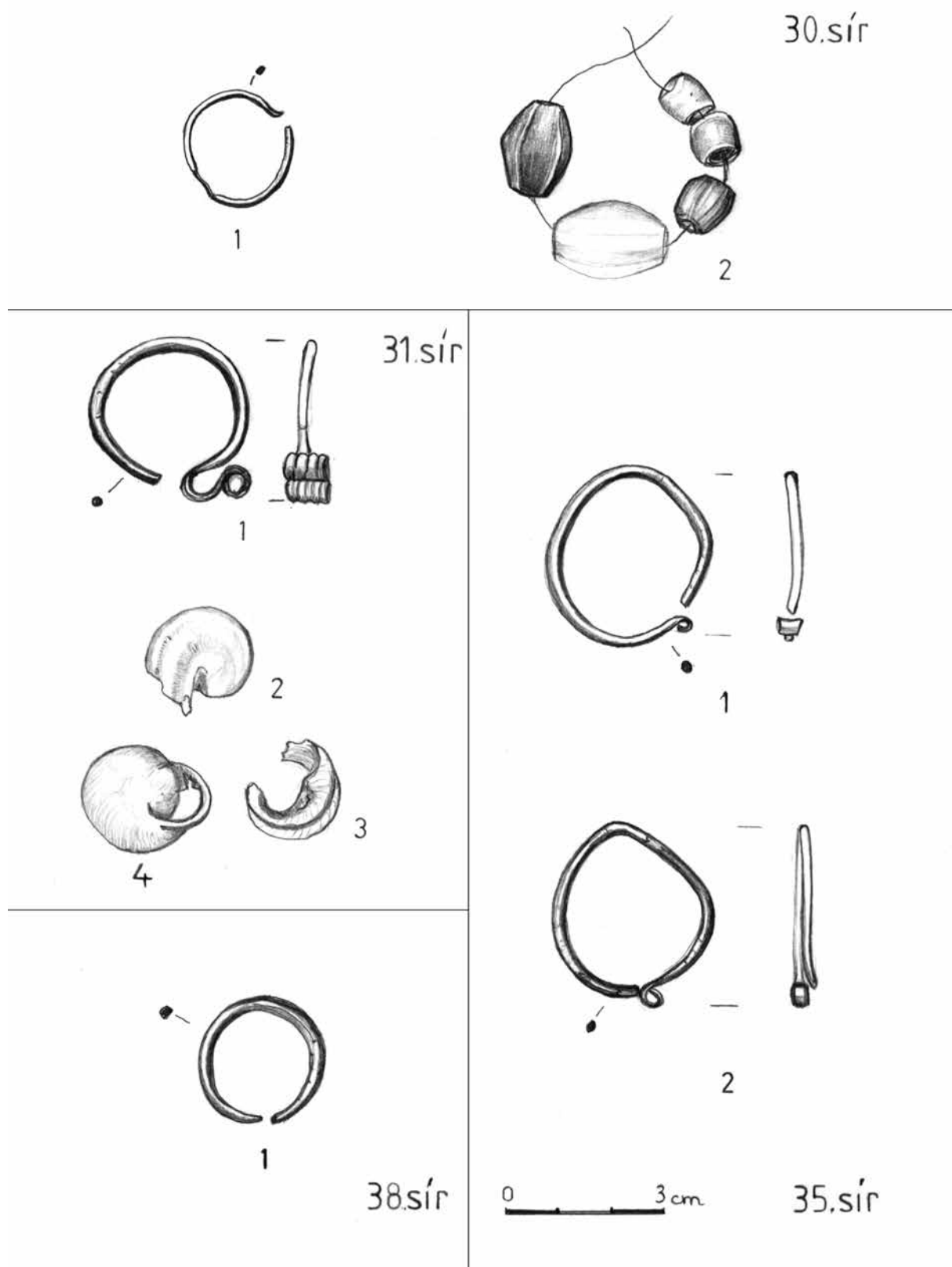
19. ábra. 40. számú mellékletes sír rajza
(M. Hrotkó Zsuzsanna)

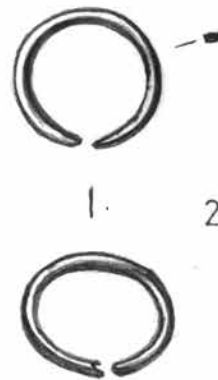
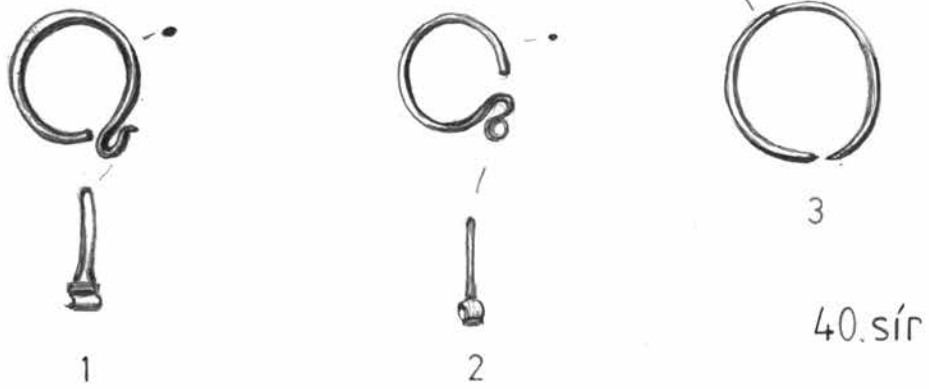
20. ábra. 42. számú mellékletes sír rajza
(M. Hrotkó Zsuzsanna)

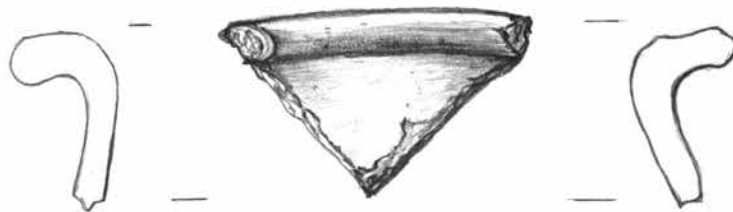
21-22. ábra. Fonyód, Sándor utca, 10–11. századi temető 16., 26., 29.számú sírok mellékletei
(M. Hrotkó Zsuzsanna)

23-24. ábra. Fonyód, Sándor utca, 10–11. századi temető 30., 31., 38., 35. sírok mellékletei
(M. Hrotkó Zsuzsanna)

42.sír

4.sír

25-26. ábra. Fonyód, Sándor utca, 10–11. századi temető 40., 42., 4. sírok leletei
(M. Hrotkó Zsuzsanna)

27. ábra. Részletfotók a 26. sír bronz karperecéről
(M. Hrotkó Zsuzsanna)

28-29. ábra. Részletfotók a szürkésbarna, törött korsóról
(M. Hrotkó Zsuzsanna)

